

## فهرست مطالب

|                                                                                           |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| درس آموخته‌های مدیریتی و رهبری از مکتب عاشورا «الگوی برای تعالی و شکوفایی انسان‌ها» ..... | ۲  |
| مقدمه .....                                                                               | ۲  |
| ارزش‌های محوری در نگاه دینی .....                                                         | ۲  |
| بنیان‌های معرفتی فرهنگ عاشورایی .....                                                     | ۵  |
| درس آموخته‌های مدیریتی و رهبری .....                                                      | ۶  |
| فهرست منابع .....                                                                         | ۱۰ |

دفترخانه منابع انسانی ofoghhr.com

## درس آموخته‌های مدیریتی و رهبری از مکتب عاشورا «الگوی برای تعالی و شکوفایی انسان‌ها»

### مقدمه

عاشورا صرفاً یک رخداد تاریخی نیست، بلکه دانشگاهی بی‌بدیل برای تربیت انسان در همه عصرها به شمار می‌آید. نهضت امام حسین(ع) منظومه‌ای از ارزش‌های اخلاقی، انسانی و مدیریتی را متجلی ساخته است که می‌تواند راهنمای مدیران، رهبران سازمانی و تصمیم‌گیران اجتماعی در مواجهه با پیچیدگی‌ها، شرایط بحرانی و مسیر رشد و تعالی انسان باشد. در حقیقت، عاشورا نمونه‌ای برجسته از مدیریت ارزش‌محور، رهبری تحول‌آفرین و تصمیم‌گیری مسئولانه در بستر عدم قطعیت و بحران است.

رفتار انسان‌ها صرفاً حاصل واکنش‌های لحظه‌ای یا تصمیم‌های مقطعی نیست، بلکه ریشه در جهان‌بینی، نظام فکری و چارچوب ادراکی آنان دارد. از این‌رو، تصمیم‌ها، انتخاب‌ها، سبک زندگی، شیوه مدیریت و الگوی رهبری افراد، همگی بازتاب نگرش آنان به هستی، جایگاه انسان و غایت زندگی است. به بیان دیگر، نوع نگاه هر فرد به جهان و انسان، مبنای شکل‌گیری رفتارها، اولویت‌ها و کنش‌های او در عرصه‌های فردی و اجتماعی محسوب می‌شود.

بر این مبنا، فرهنگ عاشورایی پیش از آنکه مجموعه‌ای از وقایع تاریخی باشد، یک نظام فکری و ارزشی منسجم مبتنی بر آموزه‌های وحيانی و معارف اسلامی است. این منظومه معرفتی، چارچوب تصمیم‌سازی و کنش انسانی را در مسیر رشد، تعالی و شکوفایی ظرفیت‌های انسان ترسیم می‌کند و به رفتارهای فردی و اجتماعی معنا، جهت و انسجام می‌بخشد. در این نگاه، عاشورا، الگویی هدفمند و ماندگار برای فهم جایگاه انسان، مسئولیت‌پذیری، انتخاب آگاهانه، آزاداندیشی و حرکت هدفمند در مسیر کمال فردی و اجتماعی است.

### ارزش‌های محوری در نگاه دینی

در منظومه فکری معصومان(ع) و فرهنگ اسلامی، به‌ویژه در آموزه‌ها و پیام‌های برخاسته از مکتب عاشورا، برخی ارزش‌ها به‌عنوان سرمایه‌های بنیادین فردی و اجتماعی شناخته می‌شوند. این ارزش‌ها فراتر از دارایی‌های مادی، بنیان کرامت انسانی، هویت فردی و اجتماعی و ضامن سلامت و پایداری حیات اخلاقی و معنوی

هستند. از این‌رو، صیانت، تقویت و انتقال این ارزش‌ها به نسل‌های بعد، یکی از مهم‌ترین رسالت‌های تربیتی، فرهنگی و اجتماعی به شمار می‌آید. در منظومه فکری معصومین و فرهنگ دینی، مهمترین ارزش‌های محوری عبارت‌اند از:

## ۱- دین و باورهای الهی:

در منظومه فکری عاشورا، دین و باورهای الهی ستون هویت معنوی انسان و مهم‌ترین مبنای جهت‌دهنده به اندیشه، تصمیم و رفتار او به شمار می‌آیند. از این منظر، دین صرفاً مجموعه‌ای از مناسک و احکام نیست، بلکه چارچوبی جامع برای فهم هستی، شناخت جایگاه انسان و تعیین مسیر زندگی است. بر همین اساس، ترویج و عمل به احکام دینی و ارزش‌های الهی، یکی از مهم‌ترین اهداف و انگیزه‌های حرکت امام حسین(ع) و یاران ایشان محسوب می‌شود.

«خداوند متعال می‌فرماید: «پس روی خود را به سوی دین یکتاپرست بدار، همان فطرت الهی که خداوند انسان‌ها را بر آن آفریده است» (روم: ۳۰). این آیه نشان می‌دهد که گرایش به حقیقت، ایمان و ارزش‌های الهی، ریشه در فطرت انسان دارد و زمینه‌ساز رشد، تعالی و سعادت فردی و اجتماعی اوست.

## ۲- خرد و اندیشه:

خرد و اندیشه در فرهنگ دینی، ابزار تشخیص حق از باطل و زیربنای انتخاب آگاهانه انسان به شمار می‌آید.

«در آموزه‌های اسلامی، عقل به‌عنوان «پیامبر درونی» انسان معرفی شده است که او را به سوی ایمان، اخلاق و مسیر کمال هدایت می‌کند (اصول کافی، ج ۱، روایات کتاب عقل و جهل) و موجب می‌شود تا انسان کمالات و فضیلتی را کسب کند و خدایی شود» (آل عمران، ۷۹)، همچنین در روایتی از پیامبر اکرم(ص) آمده است: «یک ساعت تفکر، برتر از هفتاد سال عبادت بدون تفکر است»؛ روایتی که اهمیت اندیشه‌ورزی و تعقل را در رشد فردی و اجتماعی نشان می‌دهد.

بر این اساس، فرهنگ عاشورایی بر آگاهی، بصیرت، تفکر و انتخاب مسئولانه استوار است و انسان را به تصمیم‌گیری مبتنی بر شناخت، حقیقت‌جویی و تشخیص درست فرا می‌خواند.

### ۳- جان و حیات انسانی:

در نگاه دینی، جان و حیات انسان از مقدس‌ترین و ارزشمندترین سرمایه‌های الهی به شمار می‌آید و حفظ آن از مهم‌ترین وظایف فردی و اجتماعی است. از این‌رو، صیانت از زندگی انسان‌ها، تأمین امنیت آنان و جلوگیری از هرگونه تعرض به جان انسان، جایگاهی بنیادین در نظام ارزشی اسلام دارد.

قرآن کریم می‌فرماید: «بندگان خدا کسانی‌اند که نفسی را که خداوند آن را محترم شمرده نمی‌کشند، مگر در موردی که حق باشد» (فرقان، ۶۸). همچنین در آیه‌ای دیگر، ارزش جان انسان را چنان والا می‌داند که «هر کس انسانی را بدون آنکه مرتکب قتل یا فساد در زمین شده باشد بکشد، گویی همه انسان‌ها را کشته است و هر کس انسانی را از مرگ نجات دهد، گویی همه انسان‌ها را زنده کرده است» (مائده، ۳۲).

بر همین اساس، در فرهنگ عاشورایی نیز حفظ جان انسان‌ها، آگاهی‌سازی، ارشاد، جهت‌کاهش تنش و جلوگیری از درگیری و تلاش برای هدایت و اصلاح افراد، تا آخرین لحظات مورد توجه اما حسین(ع) و یاران آن حضرت است. این رویکرد نشان می‌دهد که حتی در شرایط تقابل و بحران، جان انسان از چنان منزلتی برخوردار است که هرگونه اقدام نسبت به آن باید بر پایه حق، عدالت و ضرورت‌های اخلاقی صورت گیرد.

### ۴- آبرو و کرامت اجتماعی:

در فرهنگ اسلامی، آبرو و کرامت اجتماعی از مهم‌ترین سرمایه‌های معنوی و حیثیتی انسان به شمار می‌آید. شخصیت، اعتبار و جایگاه اجتماعی افراد از چنان ارزشی برخوردار است که حفظ آن در کنار صیانت از جان و مال مورد تأکید ویژه قرار گرفته و هرگونه تعرض، تحقیر، تخریب شخصیت و هتک حرمت انسان‌ها به شدت نکوهش شده است.

در منابع اسلامی، حفظ آبروی مؤمن از وظایف اخلاقی و اجتماعی دانسته شده و آسیب رساندن به آن در شمار گناهان بزرگ قرار گرفته است. برخی فقیهان نیز ریختن آبروی انسان را حرام دانسته‌اند و حتی جنگ و دفاع در راه حفظ آن را واجب شمرده‌اند (احمدی‌میانجی، ۱۴۲۴ق، ۸۷). همچنین در روایات معصومان(ع)، حرمت و احترام مؤمن فراتر از حرمت خانه کعبه معرفی شده است.

(قرائتی، ۱۳۸۸، ۱۶۲) که بیانگر جایگاه والای کرامت انسانی در نظام ارزشی اسلام است.

## ۵- کار و تولید:

در نگاه اسلامی، کار و تولید صرفاً فعالیتی اقتصادی برای تأمین معاش نیست، بلکه جلوه‌ای از مسئولیت‌پذیری، خدمت به جامعه، آبادانی زمین و تحقق رسالت انسان در عرصه زندگی اجتماعی است. از این‌رو، تلاش سازنده، تولید ثروت مشروع و مشارکت در پیشرفت جامعه، از ارزش‌های مورد تأکید دین به شمار می‌آید.

در آموزه‌های اسلامی، کار و کوشش جایگاهی چنان والا دارد که پیامبر اکرم(ص) آن را هم‌سنگ جهاد در راه خدا دانسته و کارگر و تلاشگر را به مجاهد فی سبیل‌الله تشبیه کرده‌اند (وسائل‌الشیعه، ج ۱۲، ۱۹). این نگاه نشان می‌دهد که تلاش صادقانه برای تولید، خدمت‌رسانی و رفع نیازهای جامعه، نه تنها یک وظیفه اقتصادی، بلکه عملی عبادی و ارزشمند محسوب می‌شود.

بر این اساس، فرهنگ عاشورایی نیز انسان را به مسئولیت‌پذیری، تلاش، مجاهدت، سازندگی و ایفای نقش مؤثر در جامعه فرا می‌خواند و رکود، بی‌تفاوتی و گریز از مسئولیت را با روح تعهد و پویایی انسانی ناسازگار می‌داند.

صیانت و پاسداشت ارزش‌هایی چون دین و باورهای الهی، خرد و اندیشه، جان انسان، آبرو و کرامت اجتماعی و کار و تولید، زمینه‌ساز شکل‌گیری جامعه‌ای متعادل، اخلاق‌محور، پویا و مبتنی بر کرامت انسانی خواهد بود؛ جامعه‌ای که در آن تصمیم‌ها، سیاست‌ها و کنش‌های فردی و جمعی در خدمت رشد، تعالی و سعادت انسان قرار می‌گیرند.

## بنیان‌های معرفتی فرهنگ عاشورایی

در فرهنگ عاشورایی، هر رفتار و کنش انسانی ریشه در یک نظام بینشی عمیق دارد. امام حسین(ع) پیش از آنکه یک حرکت سیاسی یا نظامی را آغاز کند، یک مکتب فکری و ارزشی جامع را بنیان نهاد که جهت‌دهنده نوع نگاه، انتخاب و کنش انسان در مواجهه با حق و باطل است.

در فرهنگ عاشورایی، رفتارها و کنش‌های انسانی صرفاً واکنش‌هایی مقطعی و احساسی نیستند، بلکه ریشه در نظامی عمیق از باورها، ارزش‌ها و بینش‌های

بنیادین دارند. حرکت امام حسین(ع) پیش از آنکه یک رخداد سیاسی یا نظامی باشد، تجلی یک مکتب فکری و تربیتی است که نوع نگاه انسان به خدا، دنیا، مسئولیت، کرامت و سرنوشت خویش را تبیین می‌کند و به انتخاب‌ها و رفتارهای او جهت می‌بخشد.

مهم‌ترین بنیان‌های معرفتی این مکتب عبارت‌اند از (علی‌بابایی، ۱۴۰۱):

• **خدامحوری و باور به حاکمیت مطلق الهی؛** به‌گونه‌ای که همه تصمیم‌ها و کنش‌ها در چارچوب رضایت و اراده الهی معنا می‌یابند.

• **نگاه واقع‌بینانه به دنیا، کوچک بودن و ناپایداری آن؛** با این باور که دنیا گذرگاهی موقت برای رشد و آزمون انسان است، نه غایت نهایی زندگی (ای اصحاب من، فکر کنید از ابتدا دنیایی نبوده است)؛

• **وظیفه‌شناسی و عمل به تکلیف؛** آینده‌نگری و انجام مسئولیت الهی و اخلاقی بدون وابستگی به نتایج ظاهری، منافع شخصی یا محاسبات مادی.

• **عزت‌طلبی و نفی ذلت‌پذیری؛** حفظ کرامت انسانی و ایستادگی در برابر ظلم، انحراف و پذیرش سلطه ناحق در مسیر حق و عدالت.

• **شجاعت و نترسیدن از مرگ در مسیر حق؛** باور به ارزشمندی حیات معنوی و ترجیح رضایت الهی بر ملاحظات مادی و دنیوی.

درونی‌سازی این بینش‌ها، زمینه‌ساز شکل‌گیری انسان‌هایی بصیر، مسئولیت‌پذیر، آزاداندیش و ارزش‌مدار می‌شود و رفتارهای فردی و اجتماعی را در مسیر تعالی، عدالت، اخلاق و خدمت به جامعه هدایت می‌کند.

### درس آموخته‌های مدیریتی و رهبری

عاشورا را می‌توان الگویی بی‌نظیر برای تحلیل رهبری و مدیریت در شرایط بحرانی و ناپایدار دانست، جایی که تصمیم‌ها در اوج پیچیدگی، عدم قطعیت، محدودیت منابع و فشار محیطی اتخاذ می‌شوند. در چنین شرایطی، سیره امام حسین(ع) و یاران ایشان مجموعه‌ای از اصول اخلاقی قابل تعمیم در حوزه‌های مدیریتی و رهبری را ارائه می‌دهد.

در این الگو، تصمیم‌گیری آگاهانه در لحظه‌های سرنوشت‌ساز با توجه به شرایط انسانی افراد حاضر، آینده‌نگری راهبردی و پرهیز از تصمیم‌های صرفاً واکنشی و

اولویت‌بندی میان حفظ ارزش‌ها و شرایط بقاء با رعایت کرامت انسانی و رشد و تعالی انسان‌ها برجسته است. هم‌زمان، توجه به حفظ جان و امنیت خانواده و یاران در کنار مأموریت اصلی، بدون عدول از اصول بنیادین، نشان‌دهنده پیوند میان اخلاق، آینده‌نگری، رهبری آرمان‌گرایانه و تصمیمات سرنوشت ساز مدیریتی است.

از سوی دیگر، دعوت مستمر به حق و جلوگیری از وقوع درگیری تا حد امکان و نیز تداوم ارشاد و اتمام حجت تا آخرین لحظات، بیانگر اهمیت ارتباطات انسانی و لزوم رشد و توسعه انسان‌ها (حتی آنان که به قصد ریختن جان امام و یارانش ناجوانمردانه صف‌آرایی کرده‌اند)، از دیدگاه امام معصوم است. همچنین، ایجاد امکان پیوستن به جبهه حق، نجات از گمراهی و اصلاح مسیر برای افراد دشمن حتی در بدترین شرایط بحرانی -مانند بازگشت حر- نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری اخلاقی و راهبردی در مدیریت بحران است.

در مجموع، عاشورا الگویی یکپارچه از مدیریت، رهبری و آینده‌نگری راهبردی ارائه می‌دهد که در آن رعایت کرامت انسانی، اخلاق‌مداری، عقلانیت، ایمان و باور عمیق، خودآگاهی و خودیابی، عمل به تکلیف، ایثار، حمایت از همراهان و حرکت در مسیر قرب الهی به صورت هم‌زمان و متسجم در بالاترین سطح تحقق می‌یابد.

در ادامه مهم‌ترین درس‌آموخته‌های مدیریتی و رهبری واقعه عاشورا به شرح زیر بیان می‌گردد:

- **رهبری مبتنی بر ارزش‌ها:** در فرهنگ عاشورایی، ارزش‌ها و اصول الهی مبنای تصمیم‌گیری و عمل هستند. پایداری امام حسین(ع) و یاران ایشان در دفاع از حق، نشان می‌دهد که اصول بنیادین حتی در دشوارترین شرایط قابل معامله نیستند.
- **تصمیم‌گیری در عدم قطعیت:** در فرهنگ عاشورایی، تصمیم‌ها در شرایط ابهام، فشار و محدودیت منابع بر پایه بصیرت و شناخت اتخاذ می‌شوند. این رویکرد، الگوی تصمیم‌گیری مسئولانه در شرایط پیچیده و بحرانی است.
- **تقدم اخلاق بر مصلحت‌گرایی کوتاه‌مدت:** در فرهنگ عاشورایی، کرامت انسانی، اخلاق و دفاع از حق بر منافع مادی و دستاوردهای زودگذر اولویت دارد و هیچ مصلحتی نمی‌تواند توجیه‌گر عدول از اصول اخلاقی باشد.

- **آینده‌نگری راهبردی:** در فرهنگ عاشورایی، تصمیم‌ها تنها بر اساس نتایج فوری و کوتاه‌مدت اتخاذ نمی‌شوند، بلکه آثار بلندمدت، ماندگار و تمدن‌ساز آنها نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.
- **حفاظت از یاران و خانواده:** در فرهنگ عاشورایی، توجه به امنیت، سلامت و کرامت خانواده، کودکان و همراهان در کنار انجام رسالت الهی جایگاهی ویژه دارد و مسئولیت‌پذیری نسبت به افراد هرگز نادیده گرفته نمی‌شود.
- **تداوم ارتباط و اتمام حجت:** در فرهنگ عاشورایی، گفت‌وگو، روشننگری و دعوت به حق حتی در اوج تنش و سخت‌ترین شرایط ادامه می‌یابد تا فرصت هدایت و انتخاب آگاهانه برای همگان و حتی دشمنان فراهم باشد.
- **ایجاد امکان بازگشت و اصلاح مسیر:** در فرهنگ عاشورایی، راه توبه و بازگشت هیچ‌گاه بسته نیست. هدایت و اصلاح افراد، حتی در لحظات تقابل، نشان‌دهنده نگاه تربیتی، روشننگری و انسان‌سازی این مکتب است.
- **ایثار و فداکاری هدفمند:** در فرهنگ عاشورایی، ارزش‌های الهی و مصالح متعالی بر منافع شخصی مقدم هستند و یاران با آگاهی و اختیار، جان و منافع خود را در مسیر حق فدا می‌کنند.
- **رهبری الهام‌بخش و معناگرا:** در فرهنگ عاشورایی، انگیزش افراد بر پایه ایمان، رسالت و اهداف متعالی شکل می‌گیرد و همین معنا، منشأ پایداری و استقامت در شرایط دشوار می‌شود.
- **انتخاب افراد متناسب با نوع مأموریت و سطح چالش:** در فرهنگ عاشورایی، مسئولیت‌ها بر اساس شایستگی‌ها، توانمندی‌ها و اقتضائات مأموریت واگذار می‌شوند و هر فرد در جایگاهی قرار می‌گیرد که بیشترین اثربخشی را داشته باشد (سپردن مأموریت حساس تأمین آب به حضرت عباس(ع)).
- **پایبندی به ارزش‌ها در متن بحران و نبرد:** در فرهنگ عاشورایی، شرایط بحرانی و فشارهای شدید، موجب کنار گذاشتن اصول و ارزش‌ها نمی‌شود. اقامه نماز، رعایت اخلاق، حفظ کرامت انسانی و پایبندی به تکالیف الهی در اوج نبرد، نشان می‌دهد که ارزش‌ها باید در میدان عمل و سخت‌ترین شرایط نیز مبنای رفتار و تصمیم‌گیری باقی بمانند.
- **آزادگی، اختیار و کرامت انسانی:** در فرهنگ عاشورایی، انسان موجودی مختار، مسئول و برخوردار از کرامت الهی است. از این‌رو، پذیرش حق و همراهی با مسیر الهی باید بر پایه آگاهی، بصیرت و انتخاب آزادانه شکل گیرد، نه اجبار و

تحمیل، دعوت امام حسین(ع) از یاران به تصمیم‌گیری آگاهانه و فراهم کردن فرصت انتخاب تا آخرین لحظات، نشان‌دهنده احترام عمیق به اختیار انسان و باور به ارزش ایمان و تعهدی است که از سر شناخت و آزادی انتخاب شده باشد. این رویکرد، آزادگی و کرامت انسانی را از ارکان اساسی تربیت و هدایت در مکتب عاشورا معرفی می‌کند.

• **تاکید بر حق الناس:** در فرهنگ عاشورایی، حقوق مردم از جایگاهی ویژه برخوردار است. تأکید بر خروج افرادی که حق الناس بر عهده دارند، بیانگر آن است که ادای حقوق دیگران و پاک بودن ذمه انسان، مقدمه حضور در مسیرهای متعالی و انجام مسئولیت‌های بزرگ است.

• **تاب‌آوری خانواده و یاران در بحران:** پایداری خانواده و یاران امام حسین(ع) در سخت‌ترین شرایط، نشان‌دهنده عمق ایمان، آمادگی روحی و باور به ارزش و معنای مسیر انتخاب‌شده است. این تاب‌آوری، الگویی برای حفظ امید، ثبات و هدفمندی در مواجهه با بحران‌ها و دشواری‌ها به شمار می‌رود.

• **مدیریت روایت و جهاد تبیین:** حفظ حقیقت و جلوگیری از تحریف رویدادها از طریق روایتگری دقیق، آگاهانه و شجاعانه بخشی از مسئولیت اجتماعی و فرهنگی پیروان پس از حادثه است.

• **هم‌سویی گفتار و رفتار:** در فرهنگ عاشورایی، رهبر و پیروان پیش از دعوت دیگران، خود به ارزش‌ها و اصول پایبند هستند و میان سخن و عمل آنها فاصله‌ای وجود ندارد.

• **وحدت هدف در عین تنوع افراد:** حضور افراد با سنین، جایگاه‌ها، قومیت‌ها و پیشینه‌های مختلف در یک مسیر مشترک، نشان‌دهنده توانایی برای ایجاد هم‌افزایی حول یک هدف متعالی است.

• **فرهنگ‌سازی و پاسداشت شعائر:** در فرهنگ عاشورایی، حفظ و ترویج ارزش‌ها تنها به عمل فردی محدود نمی‌شود، بلکه نیازمند فرهنگ‌سازی مستمر و انتقال آگاهانه مفاهیم به نسل‌های مختلف است. برگزاری شعائر و آیین‌های مرتبط با عاشورا، افزون بر زنده نگه داشتن یاد و پیام این نهضت، بستری برای ترویج ارزش‌هایی همچون ایمان، عدالت‌خواهی، ایثار، آزادگی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را فراهم می‌آورد و به تقویت هویت دینی و انسجام اجتماعی کمک می‌کند و زمینه را برای دستیابی به معرفت، آگاهی و فهم عمیق از اهداف و پیام‌های عاشورا فراهم می‌سازد.

• **تداوم اثرگذاری و الهام‌بخشی نهضت:** نهضت عاشورا با ایجاد بیداری و تحول در جامعه، زمینه‌ساز شکل‌گیری حرکت‌ها و قیام‌های بعدی برای جبران گذشته، احقاق حق و مقابله با ظلم شد و مسیر تاریخ را تحت تأثیر قرار داد.

#### فهرست منابع

- ۱- احمدی‌میانجی، علی (۱۴۲۴ق)، مالکیت خصوصی در اسلام، ۸۸-۸۷.
  - ۲- حمیدزاده، بهرام (۱۳۸۸)، - مدیریت و برنامه ریزی - جزوه درسی، دانشکده عقیدتی و سیاسی شهید محلاتی.
  - ۳- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم/الاخلاق، ترجمه میرباقری (۱۳۶۵)، ابراهیم، تهران، فراهانی.
  - ۴- علی‌بابایی (۱۴۰۱)، سخنرانی، تهران، سالن همایش شهید یاسینی.
  - ۵- قرائتی، محسن (۱۳۸۸ش)، تفسیر نور، ج ۹، ۱۶۲.
  - ۶- قرآن کریم، سوره فرقان، آیه ۶۸ و سوره مائده، آیه ۳۲، سوره روم، آیه ۳۰ و سوره آل عمران، آیه ۷۹.
  - ۷- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶)، مجموعه آثار، حماسه حسینی، جلد ۱۷، تهران، انتشارات صدرا.
- رصدخانه منابع انسانی افق  
(انسان محوری، فرصت آفرینی و قابلیت افزایی)